

асоціюється з поняттями “наше”, “добро”, “перемога”, а у противників цієї ідеології з такими поняттями, як “агресія”, “зло”, навіть “фашизм”.

Висновки. Ідеологічна оцінка диференціюється на такі види: 1) ідеологічна нейтральна оцінка; 2) позитивна ідеологічна оцінка з трьома ступенями її вияву (максимальним, середнім, низьким); 3) негативна ідеологічна оцінка (також з трьома ступенями її вияву); 4) енантіосемічна ідеологічна оцінка.

Ідеологічна оцінка визначається філософським поняттям “ідеологія”, згідно з яким ідеологічно-оцінна сема є лабільною, латентною, “агресивною”; ідеологічна оцінка – явище історично змінне, що пояснюється змінами в соціальній структурі суспільства; у модальній рамці ідеологічної оцінки провідну роль відіграє її суб’єкт, який впливає (безпосередньо чи опосередковано) на якісний бік інших конститuentів.

Л і т е р а т у р а :

1. Бессонова О. Л. Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / О. Л. Бессонова. – Донецьк, 1995. – 18 с.
2. Билица Я. Т. Политическая фразеология современного немецкого языка как особый разряд единиц его фразеологического состава : Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Я. Т. Билица. – К., 1987. – 217 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
5. Івченко А. Тлумачний словник української мови / А. Івченко. – Харків : Фоліо, 2000. – 540 с.
6. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 350 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / [Укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998.
8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
9. Словник української мови : В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970.

Могола О. А.

Київський національний лінгвістичний університет

СЕМАНТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ

У словниковому складі української мови одне з чільних місць належить праслов'янській лексиці, яка дістала в спадок і зберегла частину індоєвропейських лексем, для яких у слов'янських мовах характерні спільні тенденції семантичного розвитку. Деякі з цих номенів навіть у близькоспоріднених мовах семантично розійшлися, утворюючи лексико-семантичні паралелі. Подібні процеси спостерігаються й у словниковому складі українських говорів, коли давні назви утворюють лексико-семантичні паралелі з південнослов'янськими або західнослов'янськими мовами. Індоевропейський компонент у словниковому складі українських говорів представлений значно ширше, ніж в українській літературній мові.

Поняття ‘холод, коли температура спадає нижче нуля’ у праслов'янській мові маніфестувалося лексемами **studenъ*(jъ), **morzъ*, **zima*, **xoldъ* [9, 155]. На позначення цієї семми в українській літературній мові використовується лексема *мороз*, у говорах її вживання з різними фонетичними варіантами зафіксовано на всій українській

діалектній території, крім гуцульських говірок, де в цьому значенні виступає назва *с'туд'ін'*. Лексема *мороз* (< псл. **morzъ* 'мороз') належить до спільнослов'янського фонду й відома з цією або близькою семантикою всім слов'янським мовам: рос. *мороз*, блр. *ма́роз*, др. *морозъ*, стсл. *мразъ*, болг. *мраз*, схв. *мр̀аз*, пол., вл. *mróz*, ч., слц. *mráz*, нл. *mroz*, слн. *mráz*, полаб. *morz*, болг., мак. *мраз* 'іній' [6, III, 545].

Для маніфестації семи 'сильний мороз' в українських говірках найчастіше функціонують атрибутивні словосполучення, опорним компонентом яких є лексема *мороз*: *великий*~ (полтавські, надсянські, закарпатські), *дужий* ~ (спорадично буковинські говірки), *зда'рови* ~ (східнополіські), *крепкий* ~ (буковинські), *л'утий* (закарпатські), *м'іц'ной* ~ (Поповичі Лв), *не'кучий* ~ (Чорторія Чнв), *с'і'б'ірний* ~ (подільські), *си'бірс'кий* ~ (Умань Чрк, Пилипи І-Ф, Андріївка Кв, Оратів Вн), *сил'ний* ~ (спорадично всі українські говори), *ска'жений* (Скибинці Кв), *тріс'кучий* (західнополіські, наддністрянські), *фе'й/ст* ~ (Підліски Лв, Шепіт Чнв); пор. рос. *плящий мороз* 'сильний мороз' [18, XVIII, 269]; болг. *люти мраз* 'дуже сильний мороз з невеликим, дрібним снігом', *сух мраз* 'сухий мороз' [26, 29,33]; хрв. *suhi mráz* 'сухий мороз', *oštar mráz* 'міцний мороз' [24]. Поняття 'сильний мороз' в українських говорах передається усталеними сполуками: *мороз аж с'калки с'качут* (Жорнокльови, Нехайки Чрк), *мороз аж зорі с'качут* (Колісець Хм), *мороз аж зашпори зайшли* (Жорнокльови, Нехайки Чрк), *мороз аж ки'пит* (Умань Чрк), *мороз аж тріш'чит* (полтавські говірки, Нехайки Чрк, Щепанів Трн), *мороз з очима* (Буданів Трн, Гребінці Лв, Колісець Хм).

В українських говорах лексема *мороз* розширює свою семантику до 'лід на віконному склі': спорадично подільські, окремі вкраплення – у середньополіських, волинських, наддністрянських та степових говірках; у низці говірок ця назва входить до складу усталених словосполучень: *мороз вийшоў на оболок* (Руське Поле Зк), *мороз в'ікна розмал'уваў* (Киселів Чнв, Сквиря Кв, Вила-Ярузькі Вн), *мороз в'ікна замуру'ваў* (Скибинці Кв), *мороз кв'ітує* (Вирів Лв), *мороз на в'ікнах* (Маслівка Кв, Теробовля Трн), *мороз на возыр'і* (Білкі Зк), *мороз помал'уваў* (Бердичів Жт, Пеньківка Вн), *мороз помал'уваў в'ізерунки* (Веселий Кут, Семенівна Кв), *ловит мороз /іміў се мороз на в'ікнах* (Міліїве Чнв).

Оскільки в народі вважають, що малюнки під час сильних морозів на вікні малює дід мороз, то семантику лексеми *д'іди* 'лід на віконному склі' (Нересниця Зк) можна розкрити лише на основі фольклорно-міфологічної інтерпретації природного явища, яке нею позначається: *д'ідо мороз помал'оваў оболоки* (Драгово Зк), *д'ід мороз і'де /л'ізе у хату* (Шепіт Чнв), *мал'унки д'іда мороза* (Коров'є Хм). У говірках сс. Березівка Жт, Креничі Кв, Яблуниця І-Ф такі візерунки називають *д'ід мороз*. Лексема *д'іди* входить також до складу усталених словосполучень: *д'іди на во'зерах* (Колочава Зк), *д'іды на оболоках* (Драгово Зк). Подібну мотивацію у номінації льоду на віконному склі маємо і в степових говірках, де на позначення таких візерунків функціонує назва *морозенко*, яка у слов'янському фольклорі виступає емоційно забарвленим синонімом до слова *мороз*.

У буковинських говірках лексема *мороз* вживається й у значенні 'сивина': *хоть на голові в мене мороз, алі в душі петрівка* [16, 296].

На всій українській діалектомовній території фіксуються деривати цієї давньої слов'янської назви: із семантикою 'іній' зафіксовано цілу низку назв, які, як правило, уживаються паралельно з *іній* і не утворюють чітких ареалів: *замороз*' (Вороне Чрк, Варварівка Плт, Стрільче І-Ф); *морозец* (середньонаддніпрянські говірки); *памороз*' (спорадично полтавські та північ волинських говірок); пор. рос. діал. *мороз*, *морозница*

‘іній’ [18, XVIII, 270, 271], *морозьанка*, *морозрниця* ‘ранні морози, холоди’, ‘паморозь’ [4, II, 248]; пол. діал. *trozica*, *troźnica* ‘іній’ [27, 105].

На позначення ‘льоду на віконному склі’ досить часто вживаються деривати лексеми *мороз*-: *замороз* – подільські та середньонаддніпрянські говірки, спорадично середньополіські, слобожанські, волинські, бойківські, гуцульські, степові; *ізмороз*’ (Новоолександрівка Хр); *памороз*’ (Гостра Могила Кв, Милово Хр, Зеленче, Цикова, Чемерівці Хм); *наморозки* – ‘намерзлі на вікнах лід та сніг’ [3, II, 504]; пор. рос. *ізморозь* ‘наст’, ‘невеликий мороз’, ‘морози, коли Байкал покривається льодом’, ‘заморозки’, ‘ожеледь’ [18, XIII, 149].

Для маніфестації семи ‘сильний мороз без снігу’ в говорах української мови зафіксовано композити, які складаються з компонентів *мо|роз* (< **morzъ*) та *гол-* (<**golъ*): *голомо|рож*’*а* – спорадично гуцульські говірки Івано-Франківської області; *голомо|роз*’ – середньополіські, середньонаддніпрянські, спорадично волинські, подільські, західноволинські, гуцульські; *голомо|роз*’*а* – подільські, волинські, зрідка бойківські, гуцульські, слобожанські; *голомо|рози* – бойк. [12, I, 181]; *голомо|розиц*’*а* – Сваричів І-Ф; лексема *голомо|рожса* у гуцульських говірках означає ще й ‘замерзлу землю, не покриту снігом’; пор. у значенні ‘сильний мороз без снігу’ хорв. *golòmrazica*, *suhomrazica* [24]; слц. *holomráz*; слн. *golomràz*, *golomraza zima*, *golomràzica*; а також рос. *голоморóзица* ‘тривалі морози без снігу восени’ пол. *golomróz* ‘гололід’, мак. *голомразица* ‘мороз без інею, гололід’; ч. діал. *gočomrazica* ‘замерзла земля без снігу’ [23, VI, 212].

У народі існує багато прикмет про погоду, зокрема про мороз, які належать до типу так званих календарних ознак, за якими певному місяцю приурочують цілком певну погоду або її зміну, замінюючи при цьому число місяця агіонімом відповідно до церковного календаря: *од сорока святих, сорок морозів буде; буде мороз (9 березня) – то сорок святих переможе; на сорок святих погода – на гречку буде урода* [21, III, 9]; *якщо на Стрітеніє мороз і погода сумна – буде рання весна* [20, 808]; гуц. *мо|рос ни мо|рос, дуй не дуй, то ст|рашу ни|ма, бо ни йдет до різд|ва, а йдет до Пе|тра* [10]. Подібні паремії зустрічаємо і у росіян: *на Климента мороз насыпал белых роз* [14, 519]. Росіяни відзначали 11/24 листопада день Федора Студіта, який отримав своє ім’я за те, що відновив Студійський монастир, проте в народі цей день пов’язують з похолоданням, з настанням холодних днів, звідси й народний прогностик: *на Студита Федора студит по двору; Федор Студит землю остудит* [5, 559]; *на Студита становится холодно и сердито; со Студита стужа – что ни день, то хуже* [15, 398].

Виникнення цілої низки назв сильного морозу також пов’язано з календарними релігійними святами, функцію хронологічного маркування у них виконує геортонім, тобто сама назва релігійного свята: *ар|данс’к’і мо|рози* (буковинські говірки), *йор|данс’к’і мо|рози* (гуцульські, середньонаддніпрянські), *рож|дественс’к’і мо|рози* (Драбів, Жорнокльови, Нехайки Чрк, Михалково Чнв), *ст|ритенс’к’і мо|рози* (Михалково Чнв), *сороко|в’і мо|рози* (Черкащани Плт), *хреш|ченс’к’і мо|рози* (Жорнокльови, Нехайки Чрк); пор. також рос.: *афанасьевски морóзы, варварински морóзы, васильевски морóзы, веденские морóзы, катеринински морóзы, морóз Евдокии-плющихи, михайловские морозы, раскрещенские морóзы, сретенские морозы, трехсвятские морóзы* [18, XVIII, 178, 269-270], *крещенские морозы* [4, II, 192], *власьевские морозы* [4, IV, 9]; *тимофеевские морозы* [14, 99].

Як уже згадувалося, у гуцульських говірках у значенні ‘мороз’ зафіксовано давню

лексему *с'тудін'* (*стугін'*); у буковинських, бойківських, закарпатських, спорадично – наддністрянських та гуцульських говірках Закарпатської обл. вона маніфестує сему 'сильний мороз'. У деяких закарпатських говірках лексема *с'тудін'* входить до складу атрибутивних номінацій: *велика с'тудін'* (Драгове, Дубове, Колочава, Лопухів, Нересниця, Руське Поле Зк), *с'їб'їрс'ка с'тудін'* (Поляна Зк). У гуцульській говірці с. Луги Зк назва звужує свою семантику до 'сильні морози восени', тобто семантичний розвиток цієї лексеми можна уявити так: 'мороз' > 'сильний мороз' > 'сильний мороз восени'.

Лексема *с'тудін'* в українських говірках виступає в ролі твірної основи для цілої низки дериватів на позначення метеорологічних явищ: *студений* 'холодний' – спорадично всі українські говірки; *студено* 'холодно' – гуцульські; *студе(у)но* 'холодно' – бойківські, наддністрянські, буковинські; *студе'ниц'а* 'холод' – бойківські [12, II, 262]; *прос'туд'ін'* 'холод' – бойківські [12, II, 155]; інколи семантика виходить за межі лексико-семантичного поля й назва стає одиницею іншої тематичної групи, у номінації якої обов'язково присутня диференційна ознака 'холодний': *студе(у)ни(е)ц'* 'холодець' – бойківські, буковинські, гуцульські, наддністрянські, західнополіські говірки [1, II, 183]; *студе(у)ніна* 'холодець' – бойківські [12, II, 262], наддністрянські; *студе'ниц'* 'джерело' – бойківські [12, II, 262]; *с'тудн'а* 'криниця, колодязь' – буковинські [16, 531], західнополіські [1, II, 183]; *студеніц'и* 'криниця з холодною водою', *студнік*, *студеніц'и* 'холодильник'; *студен'ік* 'людина, котра постійно мерзне, застуджується' – гуцульські [13, 185].

В українських говірках для позначення місяця грудня вживається лексема *студен'*, яка, на думку Г. Голинської-Баранової, є однією з найбільш поширених у слов'ян назв дванадцятого місяця року паралельно з *груднем* (<**grud-ъn-*) [Hołyńska-Baranowa: 73]; її ізоглосу продовжує укр. *студний*, *стужайло* [8, 10]; рос. *студень*, *студный*, *стужайло* [14, 511; 5, 559; 22, 564].

Назва *с'тудін'* походить від псл. **studъ* (*studa*) 'прохолода, холод, мороз', що, у свою чергу, пов'язане чергуванням голосних із **stydy* 'сором' [6, V: 456-457]. У давньоруській мові слово *студь* вживалося з семантикою 'сором', а його деривати *студень*, *студение*, *студеньство* позначали 'холод' [17, III: 576, 1291]; у пам'ятках староукраїнської мови також представлені похідні лексеми *студ*: *студень* 'холод', *студений* 'холодний', *студенець*, *студня* 'колодязь', *студниця* 'джерело', *студный* 'ганебний, сороміцький' [19, II: 373]. Слова з коренем **stud-* з різною семантикою поширені в інших слов'янських мовах: рос. *студа*, арх. *студь*, ряз., воронез., тамб. *студель* 'холод, мороз, сильний мороз' [4, IV: 346]; болг. *студ* 'мороз', *студено*, *студеніло*, *студенина* 'холодно', *студенічко* 'прохолодно', *сух студ* 'дуже холодно, сухий мороз', *студено време* 'зимова погода' [26, 32-33]; мак. *студ*; схв. *студ* 'холод'; слн. *studēnec* 'джерело, криниця'; ч., слц. *stud* 'сором', пол. *otstuda* 'застуда' [6, V: 456-457]; хорв. *stūd* 'холод', *stūden* 'холодний', *stūdēn* 'холоднеча', *studēnac* 'джерело' [24]. Первісним значенням назви *студ*, на думку Б. Ларіна, є 'мороз', а далі семантичний розвиток цієї лексеми йшов таким шляхом: від синкретичного значення 'холод' як явища природи та фізіологічно обумовленого хворобливого стану тіла до більш вузького – 'переживання, афект, що супроводжується відчуттями холоду' (порівн.: *холоне кров у жилах*) [7, 72]. Б. Ларін відзначає паралелізм у семантичному розвитку лексем – дериватів **morzъ*/ **merzъ* та **studъ* /**stydy*: з одного боку, йде констатація первісного значення 'холод, сильний мороз', а з іншого, відзначено похідні

значення, які стосуються почуттів та їх оцінки: почуття, яке близьке до сорому, страху, відрази, засуджуючої оцінки [7, 72].

Висновки. Таким чином, давні праслов'янські лексеми в українських говорах зазнали певних семантичних трансформацій, дослідження яких у зіставленні з говорами інших слов'янських мов дає змогу виявити ряд закономірностей розвитку цих назв і визначити універсальні моделі семантичної реконструкції. Праслов'янські номени досить широко фіксуються на всій українській діалектомовній території в ролі твірної основи для цілої низки дериватів.

Л и т е р а т у р а :

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2002. – Т. 1–2.
2. Бухарева Н. Т. Сибирская лексика и фразеология / Н. Т. Бухарева. – Новосибирск : Наука, 1983. – 202 с.
3. Грінченко Б. Словарь української мови / Борис Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. I–IV.
4. Даль В. И. Толковый словарь великорусского языка / Владимир Иванович Даль: В 4-х т. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
5. Даль В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 616 с.
6. Етимологічний словник української мови. – К., 1982–2006. – Т. III–V.
7. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание: Избранные работы / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
8. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с.
9. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с.
10. Словник гуцульського говору В. Курильчука (Інститут суспільних наук НАНУ).
11. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеського держ. пед. ін-ту, 1958. – 78 с.
12. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. II.
13. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
14. Русский народный календарь / [Авт.-составитель Н. Будур]. – М., 2005. – 608 с.
15. Русский народный календарь: пословицы, приметы / [Авт.-составитель А. Решетников]. – М.: ОЛМА-ПРЕСС. 2005. – 608 с.
16. Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
17. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1893–1912 / Переиздание фотоспособом. – М. : Гос. изд-во иностран. и национ. словарей, 1958. – Т. I–III.
18. Словарь русских народных говоров. – М.-Л. : Наука, 1965–2006. – Вып. 1–40.
19. Тимченко Є. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Є. Тимченко. – К., Нью-Йорк, 2002–2003. – Кн. 1–2.
20. Чорі Ю. С. Слово – не полова / Ю. С. Чорі. – Ужгород, 1995.
21. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1877.
22. Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н. С. Шапарова. – М. : Издательство АСТ : Изд-во Астрель : Русские словари, 2003. – 624 с.
23. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский фонд / [Под ред. О. Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1974–2001. – Вып. 1–24.
24. Anić V. Veliki rječnik hrvatskoga jezika / V. Anić. – Zagreb, 2004.
25. Hołyńska-Baranowa T. Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Wyd-wo PAN, 1969. – 130 s.
26. Koseska V. Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1972. – 131s. + 30 map.
27. Kupiszewski W. Słownictwo Warmii i Mazur. Astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia / W. Kupiszewski, Zd. Węgiełek-Januszewska. – Wrocław: Wyd-wo PAN, 1959. – 99s.